

Petros Hovhannisyan: PONTUS ERMENİLERİN GOLGOTASI

Posted on 13/04/2015

Yüzyıllar boyunca Ermeniler yığınlar halinde Karadenizin Güneydoğu kıyılarında, özellikle Trabzon'dan Samsuna uzanan sahil boylarında otururlardı. Sadece bu iki şehir arasında bulunan sayısız köylerde değil, Pontusun hemen hemen bütün bölgelerinde de çok sayıda Ermeni yaşardı. Bütünüyle Ermenilerin yaşadığı köylerin sayısı ise 200-ü aşkındı. Bir tek Ordu vilayetine bağlı 23 Ermeni köyü vardı[i].

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Trabzon vilâyetindeki Ermenilerin tam sayısını belirlemek zordur. Çünkü değişik istatistik verileri birbirlerinden çok farklıdır. Durum böyle olunca verilen bilgiler aceba vilayete mi, kazaya mı yoksa nahiyeye mi ait olduğu tam olarak açık ve net belirtilmemiş muğlak bırakılmıştır. Nitekim 1908 yılındaki Türkiyenin verdiği resmi istatistiklere göre, Trabzon vilayetinde kayıtlı 46.789 ermeni ikamet etmektedir. Devrimci ermeni federasyoncular (taşnaklar) partisinin ellerinde bulunan verilerde ise, Trabzon vilayetinde 64.966 ermeni ikamet etmektedir[ii]. Teodik, Trabzon vilayetindeki ermeni halkının sayısının 65.000 kişi[iii] olduğunu, Y.Lepsius ise 53.000 olduğunu söyler. Aynı dönemdeki kaynaklarda 50.000 ermeninin olduğundan söz edilir[iv]. Günümüzdeki bazı araştırmacıların kanısınca, savaş döneminde Trabzon il sınırlarında 60 bin Ermeni yaşamaktaydı, bunların 14 bininin Trabzon, un merkezinde oturduğu belirtilmektedir. Samsun bölgesinde 30 bin Ermeninin yaşadığı, bunların 5 bininin Samsun şehir merkezinde ikamet ettiği bilinmektedir[v]. A. Melkonyanın hesaplarına göre, Büyük Ermeni Soykırımını arifesinde Trabzon vilâyetindeki Ermenilerin toplam sayısı Samsun vilayetiyle birlikte 70 bin kişi civarındadır[vi].

Gayet açık ve net olarak anlaşılacağı gibi, aralarındaki fark, hesaplanırsa en çok 90 bin ve

en az 46.789 kişi tutmaktadır. Trabzon ermenilerinin sayısı ile ilgili verilen çelişkili istatistik bilgileriyle çok büyük farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Bizce Trabzon,da yaşayan ermenilerin sayısı hakkında verilen bilgiler, sık sık Trabzon ile Samsun,un sayımları ya ayrı ayrı, ya da birlikte gösterilerek verilirdi, 47 bin kişilik farkın sebebi de işte budur. Gerçekte bunlar aynı vilâyetin sancakları olarak sunulmalıydı. Kimi araştırmacılar Trabzon denildiğinde, akıllarına hemen sancak gelirdi. Demek ki, sayı bir haliyle vilayeti, diğer haliyle de sancağı kapsamaktaydı. Kanımızca, A. Melkonyan gerçeğe daha yakın, çünkü kendisinin önerdiği sayı (70 bin kişi) vilâyeti kapsamaktadır. Şu halde, eğer aşağıda Trabzon Ermenilerinin, Büyük Ermeni Soykırımına uğramış kurbanlarının sayısından söz edilirse, kayıplarının sayıca 70 bin kişi olduğunun belirtilmesi daha gerçekçi olacaktır.

Bilindiği gibi, Osmanlı imparatorluğunca 1915 yılında Ermenilere karşı başlatılan soykırım, daha 12 şubatta, İmparatorluğun emirleriyle ilk önce Ermeni memurlarının, görevlerinden uzaklaştırılması ve ordudaki Ermeni askerlerinin silâhsızlandırılmalarıyla birlikte başladı. Aynı zamanda Ermenilerin ilk tutuklanmaları ve toplatılmaları yine bu dönemde başladı[vii]. İttihatçılar, büyük bir şevkle şubat ve mart aylarında Ermenileri kitleler halinde katletmeye hazırlanıyorlardı. Bu olaylar 4 nisanda başlayıp, aralık ayına kadar kesintisiz devam etti. Aralık ayı sonunda hemen herşey tamamlanmış artık.

Trabzon Ermenilerinin Golgotası'nın sayfalarında Ermeni Soykırımıyla ilgili kara haberlerin özel yeri var. Şehir merkezi, stratejik önemi nedeniyle, daha savaşın ilk günlerinde kanlı olaylara sahne oldu. Ocak 1915-te Rus askeri gemileri Trabzon'a yaklaşp, askeri hedefleri zorlanmadan bombalamaya başladılar. Rusların bu bombardımanları esnasında çok sayıda sivil yerleşim merkezleri ve evler büyük hasar gördü. Sivil halktan yaşamını kaybedenler ve yaralananlar oldu. Askeri karargah komutanlığı ve vali Cemal azmi, anti-rus ve özellikle de hıristiyanlara karşı güçlü bir anti- propoganda başladılar. Müslümanların başına gelen bu ani felaketlerin, belaların baş sorumluları ve suçluları Ermeniler olarak hedef gösterilmeye başlandı. Valinin özel olarak tayin ettiği ajan-provokatörler, şehirde ve ilçelerde anti-ermenî propogandası yaparak şiddeti körüklemekteydiler. Cephedeki türk ordularının yenildiği ağır

kayıplar vermeye başladığı, ve cephenin yavaş yavaş Trabzona çekildiği zaman bu propogandanın dozu da artarak şiddetlenir.

1915 yılının Şubat, mart ve özellikle de nisan ayında ermenilerin durumu gittikçe kötüleşir ve kitleler halinde toplu tutuklanmalar, kaçırmalar ve katliamlara maruz kalırlar.

19 nisan 1915-de valinin verdiği emir gereğince, Trabzon şehir merkezi ve civarındaki bütün Ermeni köylerinde önceden planlanmış aramalar başlatıldı[viii]. Bu aramalarını yoğun bir şekilde üç gün sürdürdüler. Eylemlerinin amacı sanki gizli depolarda saklanan silâhların meydana çıkartılmasıydı. Ama malesef aramalar bir sonuç vermedi, fakat yine de makamlar Ermenilerin silâhlı olmadıklarına kanaat getirdiler. Genel tehcir ile kırımlardan önce, Cemal Azminin emri üzerine, Trabzon Ermenilerinin aktif dini önderlerinden Gevorg Turyan katledilir. Nisan ayında tanınmış 42 ermeni aydını tutuklanır. Bunlar, Samsun'a götürülmek bahanesiyle, şehirden çıkarıldıktan sonra hunharca işkencelerden sonra kafaları parçalanarak öldürülür. İşte Trabzon Ermenilerinin katliamına bu şekilde başladılar[ix]. Gayet açık ve net anlaşıldığı gibi, Ermenileri böyle kırmalarının nedeni, hükümetin bunu genel bir niteliğe büründürerek, Ermenilerin toplu katliam edilmesini, kısacası soykırımı planlı bir şekilde hayata geçirme politikasından başka bir şey olmadığı gerçeğiydi. Nitekim 1915 yılının Haziran ayı ortasında Kostantnupoliste Trabzon ermenilerinin tehcirine başlanması hakkında karar alınır. Cemal Azmi ve yardımcıları (bunlar arasında azılı katiller ve özellikle de cani Tekkeş Neşat de yer almaktadır) Trabzon,da vakit geçirmeden ermenilerin tehcirine başladılar[x]. Tarih araştırmalarında Trabzon Ermenilerinin tehcir edildikleri tarihine ilişkin belirsizlikler ve çelişkiler var. Örneğin, H. Taşyan ile C. Braysa göre, tehcir emrinin tarihi 26 Haziran günüdür[xi], Haykazn Ghazaryan ile H. Hovakimyanın fikirlerine göre bu 13 Haziran günü[xii], M. Guşakçyan'ın tarih verilerine göre 12 Haziran günü[xiii] verilmiş vs. M. Arzumanyanın bilincinde ise, bu olay 17 Haziran günü yer olmuştur[xiv], Con Kirakosyan 23 Haziran[xv] ve nihayet Levon Vardan 1 Temmuz günlerinde olduğunu ileri sürer[xvi]. Bizce burada basit bir yanlış algılama olayı var, o da tehcir emri ve bunun pratikte uygulanma tarihlerinin birbirine karıştırıldığıdır. Gerçekte

emri 13 Haziran günü verildi, tehcir ise 5 gün sonra yani 18 Haziran'da başladı. Eski ile yeni takvimler birbirine karıştırılması, karmaşaya yol açtı. Nitekim Levon Vardanın tasbit ettiği 1 Temmuz açıkça diğerlerin kullandıkları 17 Haziran oluyor[xvii].

Böylece, Trabzon Ermenilerinin sürgünü 18 Haziran günü başladı. Bundan bir gün önce, 40 Ermeni parti üyesi gece tutuklanıp denizde boğduruldu (Mustafa Suphi ve 14 yoldaşının kemalistlerce karadenizde boğduruldukları gibi) Daha önce de Trabzon Askeri garnizonuna askerlik görevlerini yapan 500 Ermeni topluca kurşuna dizilmişti[xviii].

13 Haziran tarihli tehcir yasasına (emri) göre, şehir ve vilâyetin Ermenileri tehcire hazır olmalıydı. Sürülenler yanlarında sadece acil ihtiyaç maddeleri ile para bulundurma hakkına sahipti. Böylece 17 Haziran'da oluşturulan ilk kabile 18 Haziran sabah erkende şehirden çıktı. Golgota başladı. 6000 kişilik kabile kasabadan az uzaktaki deniz kıyısında durduruldu. 19 Haziran'da kafilde bulunan 14-60 yaş arası tüm erkekler gruptan çıkarılıp, elleri bağlı, 50-60 kişilik gruplar halinde, Kalafka deresi yatağından Canik dağına doğru götürüldüler. Yolda, Cevizlik köyü civarında hepsi hunharca katledildi. Kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan diğer grup ise Sırğanlı ovasına kadar yoluna devam etti, bu kabile de yörenin çeteleri tarafından zorla yolları kesilerek durduruldu. Güzel kızlar, gelinler ve genç erkekleri gruptan ayırarak aralarında paylaştılar. Erzincan'a ancak Trabzon'un birinci kafilesinden sağ olarak toplam 700 kişi ulaştı, bunların çoğu da yörenin Kamakh geçidinde kurban gitti. 20 Haziran günü her biri 500-600 kişilik gruplarla ikinci ve üçüncü kafileler Trabzon dışına çıkarıldı. Bunlar hepsinin akibeti de ilk kafilenin akibeti gibi oldu, katledildiler. Birçokları Cevizlik diye adlandırılan bir yerde kurban gitti: parçalanmış bedenleri Değirmen Dere nehrine atıldılar. Tehcirin ilk günlerinde farklı gerekçelerle kurtarılmış birçok tanınmış ve zengin Ermeni, Haziran ayı sonlarında karadenizin karanlık sularında boğduruldu, ayrıca 60'tan fazla hamile kadın canlı canlı denize atıldı. Bir şeyin altını önemle çizerek belirtmek gerekirse, Cemal Azmi Trabzon Ermenilerini yollarda öldürmekten daha çok denizde boğmaya tercih ederdi. Çünkü yollarda öldürmeleri halinde cesetlerini gömmeye ihtiyaç duyulacaktı. Özellikle, Trabzon'lu 600 Ermeni çocuğunun toplu halde imhası korkunç

ürperdiciydi. Rumların Khristaf metropolitisi (Rumların Manastırı), kimi sebeplerden tehcirden kurtarılabilmiş 600 yetim çocuğu toplayıp, onları yetimhanelere yerleştirmek istedi. Makamların önce razı oldular, ama daha sonra temmuz ayı ortalarında Türk askerleri, çocukları Rum velilerinin ellerinden zorla alıp, sahil kıyısına götürdüler. Askerler onları burada gemici Bayraktar Ođlu Rahmana teslim ettiler. Aldıkları emrile denize açılan gemiciler, çocukları birer birer çuvallara doldurup, ağızlarını sıkıca bağladı ve karadan epeyce uzaklaştıktan sonra körpe bedenleri denizen karanlık sularına attılar. 600 çocuktan ancak 8 tanesi mucizevi bir şekilde kurtarıldı[xix]. Türk gemicilerine rüşvet verip Samsun'a kaçmak isteyen 500 Ermeninin kaderi de diğerlerinin akibetiyle aynı oldu. Trabzon'daki ABD konsolosu Crawford'un çabalarıyla kurtarılmış 450 genç Ermeni kızının akibetleri de tüyler ürperdiciydi. Türkler önce onları konsolosluğun elinden alıp sonra ırzlarına geçtiler ve Cemal Azmi'nin emriyle müslümanlaştırmaya zorlandılar. Kızların çoğu müslümanlaşmayı istemediler, onların ellerinden kurtulmak için intihar ettiler[xx].

1915 yılının sonlarında artık Trabzon şehir merkezi ve vilâyetlerinde Ermeni kalmamıştı. Trabzon'daki İtalya baş konsolosu P. Korini'nin şubat 1916'da "Mesacero" gazetesi muhabirine verdiği demeçte vurguladığı gibi, artık 1915 yılının sonlarında şehrin 14 bin Ermenisinden yalnız 100 kişi kalmıştı, diğerlerinin hepsi "ya Karadeniz'e, ya da Değirmen Dere nehrine atılmıştı"[xxi]. Nisan 1916 yılında Rus ordusunun Trabzon'a girdiği zaman burada ancak 15 Ermeni kadın ve 500 yetim çocuk kalmıştı.

Yaklaşık verilere göre, Trabzon ili ve civarındaki 70 bin Ermeniden yalnız 2.800 kişi kurtarılıp, dünyanın her bir yerine göç ettirildi.

Trabzon Ermenilerinin tehcir yasasına karşı bazı yerlerde direnişler örgütledikleri söylenmektedir. Ne yazık ki, bunlar hakkında elimizde yeterli bilgilerimiz pek azdır.

Bugün Van, Musa dağı, Urfa,da halk ayaklanarak silaha sarılmış direnmiştir, gücü oranında karşı koymuş teslim olmamıştır. Başka bölgelerde de çarpışmalara girmiş, direnmek için

tüm güçleriyle çarpıştıkları bir gerçektir. Trabzon ermenilerinin de direndiklerini bu yönlü çabalarını unutmamak gerekir. Hatıralarda bunlara ilişkin anlatımlar var.

Tehcirin ilk günü, 20 Haziran'da valinin verdiği emir hareket eden yandaşları 40 Ermeni erkeğini boğmak amacıyla denize götürecekleri zaman, Ermenilerin, kendilerine refakat eden polislere saldırıp, onları saf dışı bırakırlar. Ermeniler, çok büyük ve ağır kayıplar vermesine rağmen bazıları kurtarılıp / kurtulup Rusya'ya geçmeyi başarır.

Özellikle, Gurgen ile Paruyr Sargsyan kardeşlerinin Cemal Azmi,yi öldürme girişimleri oldukça önemlidir. Suikast girişimleri her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansada, bu olay Trabzon,daki Ermenilerin kesime boynu bükük gitmediklerini ispatlamaktadır.

Gümüşhane ile Erzincan yolundaki Tekkaşe istasyonunda türk jandarmalarıyla yaşanan yaşanan boğuşma oldukça ilginçtir. 100 kadar Trabzon'lu ermeni erkeği tehcir esnasında, kendilerine refakat eden jandarmalara saldırarak, bunları saf dışı bırakır, mavzerleri de alarak dağlara çıkmışlardır.

Sedrak Sargsyan ile Ervand Terteryan da direnişleriyle kahramanlık örneği sergilemişlerdi. Onlar, tehcir emrine asla boyun eğmeyip, evlerinin damlarında mevzilenirler, ateşe ateşle karşılık verirler, Türk asker ve jandarmalarına karşı diş diş direnirler, ve düşmanlarına oldukça ağır kayıplar verdirirler. Son kurşunlarına çarpışırlar, en son kurşunlarını da kendilerine sıkarak intihar ederler. Özellikle Trabzon yakınlarındaki Khne, Trme, Çar, Şampa dağlarını kendilerine mesken edinen 600'den fazla Trabzon Ermenilerinin direniş muharebeleri unutulmamıştır. O çarpışmalara önderlik eden Zil Ohannes, Mikayel Zeytuncyan, Hakob Kehyan gibi yiğit insanlardı[xxii]. 1915 yılı Temmuz ve Ekim ayları arasında topları ve makineli tüfekleriyle gelen düzenli Türk ordu birlikleri, Konka ormanlarında mevzilenmiş Ermeni yiğitlerini ezmeye ve imha etmeye çalışmış, ama bunda başarılı olamamış, ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Belirtmek gerekir ki, Ermeniler belli aralıklarla ama sürekli ta 1923 yılına kadar mücadele ettiler. Bu tarihte sonra da geriye kalanlar kayıklarla, takalarla Karadeniz üzerinden dalgalarla boğuşarak, Rusya ulaştılar. Bunlar silâhları ellerinde, yenilmeden, ama memleketlerinden uzaklaşan son 700 Ermeni oldu[xxiii].

Soçi ve Tuapse yerel komünist partisi yöneticileri tarafından 40 günlük hapsinden sonra, deniz kıyısı bölgelerinde oturmamak şartıyla hepsi serbest bırakıldı[xxiv]. İşte Trabzon Ermenilerinin son kahramanlarına olan özlemlerinin şahane sayfası böylece tamamlandı. Başka direniş hareketleri hakkındaki bilgilerimiz maalesef yok, ancak bunların olmadığını değil kuvvetle olduklarını tahmin edebiliriz.

Trabzon kırımlarının örgütçüleri de Ermeni soykırımının birçok sorumluları gibi, hakkedildikleri cezaya çarptırıldılar. Vali Cemal Azmi 17 nisan 1922de Berlinde Arşavir Şirakyan tarafından öldürüldü[xxv]. Cemal Azmi'nin en yakın yardımcısı ve azılı ermeni düşmanı olan Tekkeş Neşad da yine Ermeni intikamcısının kurşunlarıyla devrildi. Cemal Azmi,nin suç ortakları Mehmed Ali, Imamzade Mustafa, Niazi ve diğerleri Kostantinapolis Harp Divanınca 1919 yılında değişik süreler ile Maltaya sürüldü. Trabzon'da Ittihatçıların parti komitesi sorumlusu Nayil Bey ise 1918 yılının ateşkes günlerinde Azerbaycana kaçtı ve burada da Ermeni intikamcısı tarafından katledildi. Trabzonlu Misak Torlakyan Ermeni Nemesis harekâtının aktif üyelerindendi. Misak Torlakyan 18 Temmuz 1921'de Kostantinapolis'te, 30 bin Bakü Ermenisinin 1918 yılında vahşice katledilmelerini örgütleyenlerden biri olan Azerbaycan eski İçişleri bakanı Behbut Han Civanşir'iyi tek kurşunla öldürdü. Trabzon Ermenilerinin cellâtlarından Nayil Bey,in, Behbut Han Civanşir'in çok yakın dostlarından birisi olduğunu da unutmamak gerekir[xxvi].

NOTLAR (yazarın yararlandığı kaynaklar)

[i] H. Taşyan'ın "Karadeniz'den Karin'e (Erzurum'a) Kadar Ermeni halkı /tarihsel-etnografik kısa bir özet/" incelemesi (Viyana, 1921) 1915teki olaylardan önce Trabzon vilâyetinde

oturan Ermenilere ilişkin bazı fikirler verebilir.

[ii] Aynı yerde, s.28.

[iii] Teodik, Herkese Takvim, Kostantinapolis, 1922.

[iv] Ermeni Pontusu Tarihi, s. 29.

[v] M. Guşakçyan, Trabzon ile Samsun Vilâyetlerinin Tehcir ve Taktilleri, Büyük Ermeni Soykırımının Hatıra Defteri, 3. baskı, Beyrut, 1987, s.466. M. Arzumanyan, Ermenistan:1914-1917, Erivan, 1969, s.383.

[vi] A. Melkonyan, Trabzon Vilâyeti, Ermeni Sorunu Ansiklopedisi, Erivan, 1996, s.21-22.445.

[vii] Haykazn Ghazaryan, Soykırımcı Türk, Beyrut, 1968, s. 21-22. Hovhannes Nazlyan, Anılarım, Beyrut, 1960, s. 56-57. Levon Vardan, Ermeni Onbeşlerinin Kronolojisi, Beyrut, 1975s. 29-30.

[viii] M. Torlakyan, Günlerim ile Beraber, Beyrut, 2001, s. 240.

[ix] Büyük Ermeni Soykırımının Hatıra Defteri, s.468.

[x] Ermeni Pontusu Tarihi, s.222-224.

[xi] H. Taşyan, Alman Belgelerine Göre Ermeni Ulusunun Tehciri, 1. bölüm, Viyana, 1921, s.58. G. Bryce The Trecetment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916, Beirut, 1972, s. 86, 291.

[xii] H. Ghazaryan, yukarıda adı geçmiş eseri, s.75-78. Ermeni Pontusu Tarihi, s.227.

[xiii] M. Guşakçıyan, yukarıda adı geçmiş eseri, s.470.

[xiv] M. Arzumanyan, yukarıda adı geçmiş eseri,s. 384.

[xv] C. Kirakosyan, Birinci Dünya Harbi ve Batı Ermenileri: 1914-1916, Erivan, 1967, s. 345.

[xvi] Levon Vardan, Ermeni Onbeşinin Kronolojisi /1915-1923/, Beyrut, 1975s. 45.

[xvii] Daha ayrıntılı: Gh. Makunts, Trabzon Ermenilerinin Tehciri, Tahran, 1963, s.63-65

[xviii] Ermeni Pontusu Tarihi, s.228-229.

[xix] Aynı yerde, s. 224-228.

[xx] Aynı yerde.

[xxi] Sepuh Aknuni, Bir Milyon Ermeninin Kırım Tarihi, Kostantinapolis, 1921, s. 178.

[xxii] M. Torlakyan, yukarıda adı geçmiş eseri, s. 317.

[xxiii] Büyük Ermeni Soykırımının Hatıra Defteri, s. 475.

[xxiv] M. Torlakyan, yukarıda adı geçmiş eseri, s. 325.

[xxv] Daha ayrıntılı: A. Şirakyan, Kurbanların Vesiyetnamesiydi, Beyrut, 1975.

[xxvi] Bu eylemlerin detayları M. Torlakyanın "Günlerim ile Beraber" hatıratlarında var

Petros Hovhannisyan

*Erivan Devlet Üniversitesi, tarih doktoru,doçent